Томаш Грабовський OP

Хліб і вино

Коли Авраам повертався після успішного завоювання, він віддав правителеві Салему десяту частину здобичі. Ми не знаємо, чому він це зробив. Уся розповідь про зустріч батька вибраного народу та Мелхіседека сповнена незрозумілостей і несподіванок. Безперечно, вони взаємно впізнали в собі побратимів. На відміну від навколишніх народів, ці двоє поклонялися Єдиному Богові. Для читачів Книги Буття цей факт є не менш дивовижним, ніж для її героїв. У морі язичництва знаходять одне одного двоє шанувальників Всевишнього. На знак союзу, заснованого на спільній вірі, Мелхіседек, цар і священник, приніс жертву. І вона є незвичайною. Замість жертви з тварин, пролиття крові чи полум'я вогню читаємо про хліб і вино, принесені Богові. Авраама й Мелхіседека від інших релігій вирізняє не лише віра в невідомого Бога, але й особлива форма культу. Відтоді хліб і вино стали символом. Завдяки їм упізнаватимуть одне одного шанувальники Господа неба і землі, Бога, який цілковито перевершує будь які уявлення про божества та духів.

Символ

На відміну від інших богів, єдиний Бог, безперечно, не є частиною світу. Водночас Він обирає людей для переживання єдності з Ним Самим. Символ – принесені Богові в дар хліб і вино – відображає характер цієї єдності. Це єдність за одним столом. Бог, безмежно вищий за створіння, запрошує до бенкету тих, хто прагне Його пізнати.

Духовність столу відрізняється від духовності інтелектуального салону чи королівської палати. Вона не терпить фальші й удавання, нівелює дистанцію та ієрархію. У салонах можна вдавати, тому там так багато видимості та дешевого блиску. Там томпак (бакунт) постає немов золото, а здобуття схвалення стає найціннішою нагородою. Заради цього світські люди відмовляються від виразності правди, величі добра та невинності краси. У королівських палатах відбувається те саме, хоча привілеї та способи їх здобуття там інші. Хліб і вино, завдяки своїй простоті, несумісній з елітарними салонами та тронними залами, викривають гру видимості. За духовним столом неможливо довго вдавати, продати моральність за дрібку визнання чи іконоборчо поклонятися потворності.

Господарем духовного бенкету є Той, від Кого походять Істина, Добро і Краса. Отже, йдеться не про буквальне споживання хліба та пиття такого ж реального вина. Навіщо тоді взагалі використовувати ці елементи? Причина полягає в самій структурі символу. Символ не є лише знаком – результатом певної домовленості. Символ неможливо сконструювати. Він також не є лише змістом – плодом людської творчості. Отже, його не можна вигадати. Це особливий знак, який несе в собі певний зміст. Однак різниця полягає в тому, що символ містить у собі щось від тієї речі, на яку вказує. Він відсилає до чогось поза собою і водночас дозволяє вже певною мірою скуштувати те, що міститься в тому на що він вказує. Він не може бути виключно результатом домовленості між людьми. У такому випадку лише позірно містив би щось від того, до чого відсилає, або ж вказував би тільки на самого себе. Так само символ не може бути лише змістом. Тоді він вичерпав би свою здатність відсилати, знову зосереджуючи увагу на самому собі.

Символ з'являється несподівано. Його відкривають, а не створюють, як інші знаки. У певному сенсі він виникає спонтанно, а тому дивує тих, хто його сприймає. Проте йому потрібен матеріальний елемент, завдяки якому він спрямовує за межі самого себе та зберігає автономію стосовно тих, хто ним послуговується. Про це треба пам'ятати, коли розмірковуємо над множинністю значень, які проявляються у хлібі та вині. Матерія є межею правомірної інтерпретації.

Профанація

Здається, що ідея передати єдність з Богом за допомогою такого прозаїчного знака, як хліб і вино, може натрапити на труднощі. Назвімо дві з них.

Перша – це нівелювання символу буквальністю шматка хліба та невеликої кількості вина. Здається, що лише ситий може використовувати хліб чи вино символічно. Можна було б вважати, що голодний, борючись за виживання, не здатний піднестися над задоволенням основної потреби. Інстинкт виживання бере гору над духовним виміром людини. Конкретне унеможливлює абстракцію. Можемо лише зі співчуттям думати про мільйони голодуючих – чи то в таборах смерті, чи в країнах, охоплених голодом. Ці переживання залишають рани на все життя. Вони торкаються найглибших структур духу, хоча здається, що страждає лише тіло. Скільки колишніх в'язнів концентраційних таборів до кінця життя носили в кишені шматок хліба, щоб уникнути можливої повторної зустрічі з жахливим голодом. Неможливо дивуватися тим, хто боровся між собою за їжу. Поразка означала перетин межі між життям і смертю, тому й боротьба точилася не на життя, а на смерть. Нехай ніхто не засуджує того, хто вдавався до зради, насильства чи вбивства, щоб здобути шматок їжі. Тим більшого подиву заслуговують предмети, які ми можемо побачити в Музеї X Павільйону у Варшаві. У скляних вітринах виставлені вервиці, зроблені з хлібних намистин. Патріоти, заслані на виснаження, відмовляли собі в життєдайних крихтах, щоб поєднати їх у молитовну нитку. Вони засвідчували велич духу, який по–справжньому панував над матерією. Тим самим вони берегли свою гідність – цінність воістину духовну, яка для свого розвитку потребує символічних жестів.

У часи миру й добробуту гідність надається через символічний ритуал – як–от посвячення в лицарі чи вручення ордена, хрещення або складання присяги. Вона відновлюється в обрядах очищення, через усиновлення або відшкодування за завдану образу честі. У часи насильства й убозтва відбувається щось подібне, але для цього потрібна незрівнянно більша сила духу. Відмовити собі в хлібі, коли помираєш від голоду, лише для того, щоб відміряти наступні десятки вервиці? Саме в цьому виявляється дивовижна сила символу. Він не усуває голоду, але уможливлює внутрішнє насичення. Буквальність – яка мала бути перешкодою – фактично стає порятунком. Там, де людина переживає тілесне страждання, фізичний символ визволяє – виводить за межі кола зла.

Друга трудність полягає у вразливості хліба й вина до профанації. Якби знак не був матеріальним, осквернення не було б таким легким. Йдеться не лише про вульгарне іконоборство, до якого вдавалися есесівці, топчучи хліб на очах голодних в'язнів, або Абель Аскона, іспанський художник перформансу, який у 2015 році на виставці в Мадриді осквернив 242 освячені гостії, виклавши з них слово «Педофілія» (англ.). Безперечно, матеріальність символу уможливлює і такий спосіб святотатства. Однак воно відбувається набагато частіше у сфері значення, ніж у сфері предмета, з якого створено символ. Щоразу йдеться про вираження змісту, протилежного тому, який символ покликаний передавати. Осквернення відрізняються одне від одного не своєю суттю, а лише ступенем. Одним із багатьох неочевидних прикладів профанації є вислів Фрідріха II Великого: «Приступаємо до причастя, ділячись тією самою гостією – Польщею. Навіть якщо це не спасе наших душ, то напевно принесе велику користь нашим країнам». Здавалося б, усього лише дотепна іронія, а проте – осквернення. Однак сила символу протистоїть профанації. Він відкриває свій непошкоджений зміст навіть тоді, коли його оскверняють. Той, хто профанує, використовує предмет, який для нього самого нічого не означає. Проте для тих, хто розуміє символ, навіть святотатство підкреслює його первісний сенс. Усупереч намірові пруського короля, іконоборче вживання слова «причастя» дозволяє виразніше побачити його первісне значення. Освячений хліб «містить у собі» неподільну єдність – водночас крихку й делікатну, таку, що потребує захисту та пошани. Згаданий раніше художник перформансу, прагнучи показати аморальність священників, усупереч власним намірам, виявляє святість осквернених гостій. Осквернений символ ще сильніше виражає невинність, тиху присутність і смиренно принесену жертву. Так само й хліб, розтоптаний чоботами нацистів, – для них предмет без вартості, дешевий

інструмент вигадливої тортури, – для в'язнів був знаком життєдайної сили, самого життя, благодаті. Звичайно, символ не потребує профанації, щоб виявити прихований у ньому зміст. Але навіть тоді, коли хтось переступає межі його належного використання, він виразно вказує на те, до чого відсилає. Він залишається автономним навіть перед обличчям профанації. Ба більше, для тих, хто розуміє його сенс, він «бере у володіння» акти святотатства й робить їх марними.

Чи не є це виявом сили Бога, який сяє навіть посеред темряви Голготи? Такий висновок був би передчасним і необґрунтованим. Не кожен справжній символ є виявом дії Бога, проте кожен виходить за межі матеріального світу. У цьому сенсі він нагадує спосіб дії Бога, який – хоча й присутній у світі – не перестає бути справді трансцендентним, тобто таким, що перебуває поза цим світом. Можливо, символ, завдяки своїй природі, говорить про фундаментальну структуру світу. Ось: усе матеріальне може бути знаком духовного боку дійсності. Усе є знаком, а людина може ці знаки прочитувати. Чи не тому опис створення світу в Книзі Буття настільки витканий із символів, що його неможливо тлумачити буквально? Чи не з тієї самої причини побожність простих людей не боїться вішати святі образи в хліві, а дощ чи негоду сприймати як вияв благословення або Божого допущення? Можливо, вони помилково тлумачать ці події, але безперечно, що матерія відкриває їм щось нематеріальне. Так само сотник на Голготі, який раніше був свідком десятків смертей, лише перед агонією теслі з Назарета визнає: «Воістину, Він був Син Божий» (Мт. 27, 54). Невже у засудженому, у Його змученому тілі, він побачив щось, що походить з–за меж цього світу?

Таїнство

Душа помічає духовну основу творіння під кожною частинкою матерії. Однак не все, що відбувається в душі, знаходить відображення у свідомості. Тому не кожен і не однаковою мірою усвідомлено помічає те, на що вказує матеріальний світ. Якщо спростити: внутрішній зір душі можна втратити, але можна також загострити його проникливість. Одним зі способів посилити внутрішнє бачення є пошана до символу. Оточення себе матеріальними знаками духовного світу та ставлення до них із серйозністю, відповідною до справ, на які вони вказують, поглиблює усвідомлення вічних речей. *Cogito* (лат. думаю) розширює свої межі. Свідомість дедалі більше наближається до душі, розділяючи з нею пізнання духовного світу. Перебування серед незначущих предметів, обмежених самими собою, послаблює духовний зір. Сприйняття сягає лише чуттєвого та нетривкого. Воно поглиблює розрив між свідомістю і душею. Можливо, саме в цьому процесі ми натрапляємо на джерело відмінності між звичайним зображенням і справжнім витвором мистецтва. Перше є відтворенням світу чуттів, друге дає передсмак речей нетлінних. Чим більше свідомість приймає підказки душі, тим виразніше вона відчуває захоплення і трепет, а отже – пошану. Часто це лише передчуття, що в певному предметі відкривається щось набагато більше й святіше, ніж він сам. Символ постає як *numinosum* – досвід святості, яка водночас лякає і притягує.

Тому символи є привілейованими знаками духовного світу. Як такі, вони можуть стати таїнствами – видимими знаками невидимої благодаті, а отже, знаряддями Божої дії в матеріальному світі. У цьому випадку ініціатива Бога є первинною. Не кожен символ є таїнством – ним є лише той, який Бог узяв у Своє володіння. Таїнство відрізняється від символу тим, що містить у собі не лише частинку тієї реальності, до якої відсилає, але й дає до неї доступ. Якщо символ спрямовує до нематеріальної реальності, то таїнство є немов відкритими дверима, які до неї ведуть. Воно не замикає в собі «святу річ», але уможливлює доторк до неї.

У багатьох культурах вино не сприймали лише як алкоголь, а надавали йому сакрального значення. Тому в Персії, Греції та Римі воно було елементом містерій. Грецький Діоніс був богом того, що вириває людину з порядку повсякденності. Ритуали на його честь поєднували процесії та спільне виконання пісень із прообразами театральних вистав. Саме з діонісій

виросла грецька драма, яка була не стільки розвагою, скільки обрядом – про це необхідно пам'ятати. Вона давала змогу спільно пережити піднесення. Поєднувала маску, зміну ідентичності та екстаз. Кожен із цих елементів символічно пов'язували з виноградною лозою. Вино знімало маски, відкриваючи справжні обличчя учасників бенкету. Воно було результатом перетворення – ферментація змінювала сутність виноградного соку. Той, хто пив, підносився над повсякденністю до стану, подібного до екстазу. Юдейські обряди також використовували вино в культовому контексті. Однак надавали йому іншого значення, оскільки віра в Бога, природа якого цілковито відмінна від світу, використовує елементи творіння інакше, ніж політеїстичні релігії. Отже, вино було елементом святкування, джерелом якого була пам'ять про Божі втручання. Їхнє пригадування мало дві мети. По–перше, вшанування Єдиного – благословення Бога, а по–друге, прийняття від Нього допомоги – благословення людей. *Zikkaron* – пам'ятка – здійснював обітницю, дану ізраїльтянам на Синаї: «На кожному місці, де Я велю пам'ятати Моє ім'я, прийду до тебе і поблагословлю тебе» (Вих. 20, 24). Пригадування Божого імені разом із піднесенням чаш під час ритуальної трапези занурювало теперішність у минуле. Це було здійсненням завіту між Богом і людьми. Тому воно також давало надію, що в майбутньому Бог, який залишається вірним Своїм обітницям, відвідуватиме Свій народ. У Біблії, однак, вино є двозначним символом. З одного боку, воно є знаком достатку, миру та добробуту – повна вина посудина тоді є чашею благословення. З іншого боку, воно може означати Божий гнів, кару та страждання – чашу Божого гніву.

Бог перетворив багатозначний символ на таїнство, коли Сам узяв чашу, наповнену вином, і сказав: «Це Моя Кров Завіту, що за багатьох проливається» (Мк. 14, 24). Священне перетворення не знищує попередніх значень, але, подібно до вина, і вони зазнають перетворення. Ось Кров у чаші перебуває «під видом вина». Це означає, що сутність напою була замінена, хоча матеріальні властивості залишилися без змін. Дух пронизав матерію настільки, що змінив значення не лише слів, а й самої речі. Вина вже немає, залишилися тільки смак, колір і запах, які, немов плащ, огортають Кров Господа. Значення, закладені в символі, зберігаються в таїнстві. Кров Господа й надалі означає перетворення, благословення, повноту життя. Однак відбулося перетворення сутності. Тепер вони – давні значення символу – вже не можуть означати того самого, що раніше, оскільки предмет відтепер перебуває у володінні Бога і може виражати лише те значення, якого надає йому Він. Наприклад, благословення означатиме щось набагато більше, ніж життєвий успіх, підтриманий Богом. Перетворення набуло духовного виміру, а життя – есхатологічного. Учасники ритуальної трапези справді беруть участь у Божій таємниці.

Знак, що зобов'язує

Перебування у просторі вічних творів змінює тих, хто наважується в нього увійти. Перетворення є радикальним, хоча й не відбувається автоматично. Таїнство не є магічним обрядом, який міг би впливати на його учасників без їхньої залученості та рішення. Христос, роздавши Своє Тіло і Кров між учасниками трапези, звертає на це увагу учнів: «Ви ж перебували зі Мною в Моїх випробуваннях. І Я заповідаю вам Царство, як Отець Мій заповів Мені, щоб ви їли й пили за столом Моїм у Царстві Моєму та сиділи на престолах, судячи дванадцять племен Ізраїлю» (Лк. 22, 28–30). Сісти на престолі в Царстві може той, хто «перебував зі Мною». Можемо здогадуватися, що йдеться про перебування, аналогічне до Ісусового перебування з Отцем, тобто засноване на узгодженості волі та дії. Заповіт Господа справді є даром. Без сумніву, це найбільший дар. Ним є Він Сам. На столі, до якого були запрошені апостоли, Сам Господь був покладений під видами хліба та вина. Те, що передчували Мелхіседек і Авраам, стало реальністю. Стіл остаточно поєднав Бога і людей. Жертва була прийнята, а завдяки цьому вона також перетворює реальність тих, хто її споживає. Вона перетворює їх самих. Відбувається щось подібне до священного перетворення, яке піднесло символ над природним порядком. Це відбувається лише за умови, що вони хочуть залишатися вірними. Учні Ісуса знають, що прийняття Євхаристії зобов'язує до

співзвучності з таїнством. Святий Альберт Хмельовський дуже добре висловив це: «Треба бути добрим, як хліб; треба бути як хліб, який для всіх лежить на столі, з якого кожен може відрізати для себе шматок і насититися, якщо він голодний». Без такого сприйняття духовність столу була б лише удаванням.